

ZABYTKI
zeszyt 4
sierpień 2007

Kościół i klasztor augustianów w Jasienicy

Historia Jasienicy wiąże się nierozłącznie z „Górą św. Marii” oraz dziejami kanoników reguły św. Augustyna, którzy w tym miejscu wybudowali istniejący do dzisiaj kościół i zespół klasztorny.

Marienberg (Góra Marii), jako nazwa klasztor-
nego wzgórza pojawia się w dokumentach dopiero
na początku XIV wieku, ale ślady osadnictwa na
szczycie wzniesienia sięgają czasów neolitu i epoki
brązu. Archeolodzy znaleźli też dowody osadnictwa
wczesnosłowiańskiego i nie jest wykluczone, że w
początkach średniowiecza istniał tu gród, gdyż miej-
sce jest wyjątkowo korzystnie położone. Wyraźne
wypiętrzenie terenu oddzielone jest od Odry około
dwukilometrowym pasem bagien i moczarów; od
południa opływa je woda na tyle dużego strumie-
nia, że jego spiętrzenie przez kilkadziesiąt lat umożli-
wiało funkcjonowanie wodnego młyna.

Nazwa „Jasienica” („Jazenitz”, potem „Jasenitz”) używana na określenie pewnego terytorium, po raz pierwszy pojawia się w dokumentach w roku 1299. Starszy o 39 lat dokument lokacyjny Polic (1260) księcia Barnima I zdaje się nic nie wiedzieć o istnieniu w tym miejscu osady, wymienia natomiast pobliską wieś Duchowo, która rozpościerała się od skrzyżowania dróg przed mostkiem na Gunicy w kierunku Polic. Określając terytorialną granicę nadawanych przywilejów dokument mówi o wodzie „Yasenitze” („aqua Yasenitze”). Jest to łaciński zapis, mającej wyraźnie słowiański rodowód nazwy: Jasenitz Bach (Jasienicki strumień), obecnie nazwa-

nego „rzeką Gunicą”. Najprawdopodobniej od tego właśnie strumienia wzięła swą nazwę późniejsza osada, która dała początek współczesnej Jasienicy.

Wyniosłość wzniesienia można zobaczyć stojąc w pobliżu tzw. krzyżówki w Jasienicy.

Kompleks poaugustiański w Bordesholm. W roku 1332 klasztor augustiański w Neumünster, któremu w porządku władzy zakonnej podlegał konwent w Jasienicy, został przeniesiony do Bordesholm. Stąd też przybył do Jasienicy proboszcz Eckhard - energiczny XIV-wieczny budowniczy obiektów na jasienskim wzgórzu. Można zasadnie mniemać, że dalszy plan budowy kompleksu w Jasienicy inspirowany był koncepcją architektoniczną borholmskiego opactwa. Analiza rekonstrukcji augustiańskiego kościoła w Jasienicy wykazuje bowiem ogromne podobieństwo budowli do świątyni w Bordesholm. Również jasienskie zabudowania klasztorne są negatywnym widocznym na reprodukcji kompleksu. Idąc tym tropem można nawet zaryzykować hipotezę, że w Jasienicy planowane było i trzecie skrzydło klasztoru. Realizację ewentualnych planów przerwała Reformacja.

Pierwszą siedzibą augustianów na Pomorzu były okolice Ueckermünde (Wkryujścia). W roku 1260 książę Barnim I nadał im w okolicach miasta 60 włók puszczy, a w trzy lata później prawo patronatu nad kościołami w Moryniu i Chlebowie k. Stargardu.

Augustianie osiedlili się jednak nie w samym Ueckermünde, ale w Dolinie NMP, na wschód od tego miasta, gdzie założyli wioskę Mniszek (Moenkeberg). Nie wiodło się im tam dobrze, byli skromnie uposażeni i mieli niewielkie możliwości zgromadzenia środków na budowę kościoła i klasztoru. Z racji ogromnej odległości, zostali też pozbawieni kontaktu z macierzystą wspólnotą – paryską kongregacją św. Wiktora.

Trudności te sprawiły, że w roku 1276 książę Barnim I pozwolił im się przenieść z okolic Ueckermünde do Tatyni – niewielkiej wsi w pobliżu Polic, należącej przedtem do możnego rodu Gobelochów, który pod wpływem księcia odstąpił ją klasz-

torowi. Władca wzbogacił zakonników dwoma kolejnymi patronatami nad kościołami: w Sommersdorf i Belkow. Historycy podejrzewają, że zgoda na przenosiny była na księciu w pewien sposób wymuszona usilnymi prośbami – dokument ją zawierający mieści bowiem zastrzeżenie, że gdyby augustianie opuścili Tatynię – nadanie zostanie cofnięte, a dobra powrócą do poprzednich właścicieli.

Zmiany zaszły również w organizacji życia zakonnego. W roku 1287, po siedmioletnich staraniach, augustiański konwent z Tatyni został przyporządkowany klasztorowi w Neumünster (przeniesionemu w 1332 do Bordesholm), który zyskał nad nim zwierzchnictwo zakonne.

W Tatyni mnisi nadal nie czuli się dobrze, lecz z konieczności podjęli budowę kościoła, kończąc ją u schyłku XIII w. Świątynia, poświęcona w roku 1298, zyskała rangę kościoła parafialnego, posiadającego pięć filii. Nic jednak nie wiadomo o rozpoczęciu w tym miejscu budowy klasztoru.

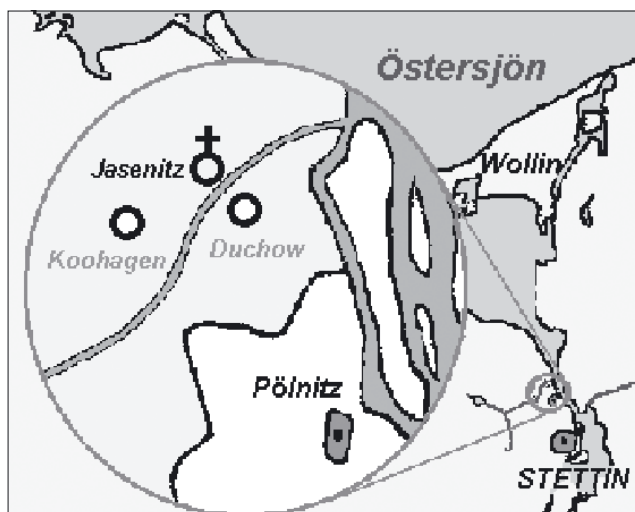

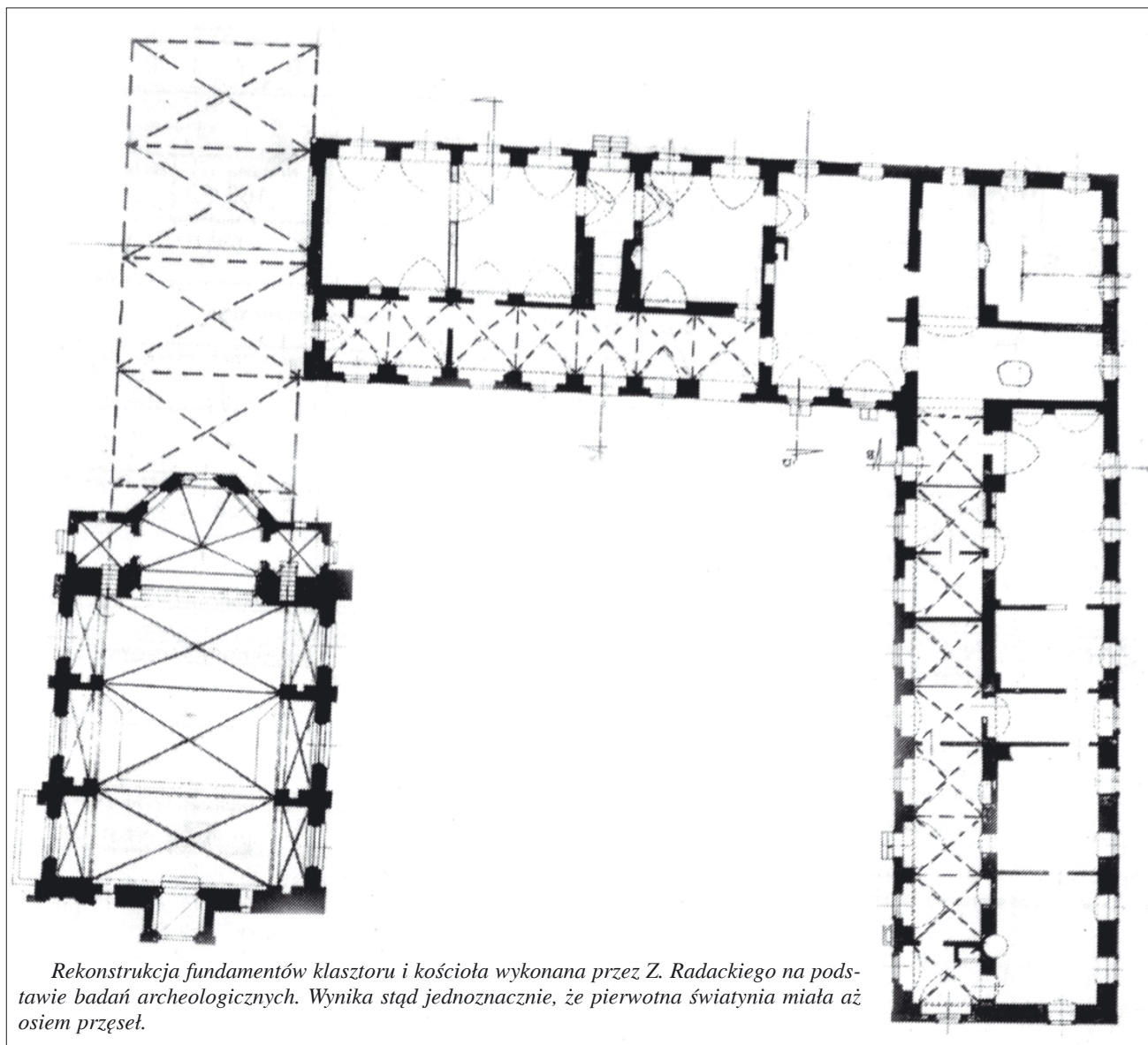
Na zdjęciu górnym - najstarsze, wschodnie skrzydło klasztoru (I połowa XIV w.). Poniżej szwedzka mapka wskazująca mniemane położenie wsi Kuhhagen (szwedz. Koohagen). Wynika z niej, że miejscowość leżała na prawo (kierunek północ) od drogi będącej przedłużeniem współczesnej ul. Dworcowej i łączącej Jasienicę z zachodnią częścią ZCh "Police" SA.

Konwent nadal był słabo uposażony, do kłopotów bytowych doszły spory z księciem Ottonem, który cofnął zakonnikom przywileje, zarzucając bezprawne podwyższanie danin oraz samowolne rozszerzanie nadanych włości. Spór został załagodzony za sprawą osobistego wstawiennictwa opata z Neumünster.

W roku 1305 augustianie zrezygnowali z patronatów nad kościołami w Ueckermünde i Goleniowie, a w zamian uzyskali nadanie trzech miejscowości: Jasienicy, Duchowa i wsi Kuhhagen (nieznane położenie). W dwa lata później otrzymali patronat nad jasiennickim kościołem.

Ten pierwszy znany sakralny obiekt, domniemane usytuowany na jasiennickim wzgórzu, został ufun-

Rekonstrukcja fundamentów klasztoru i kościoła wykonana przez Z. Radackiego na podstawie badań archeologicznych. Wynika stąd jednoznacznie, że pierwotna świątynia miała aż osiem przęseł.

dowany przez braci Droseko, Bertrama i Johanna von Sparrenfelde pospołu z Bernardem z Tatyni w roku 1299. Świątynia - najprawdopodobniej drewniana - służyła najpewniej mieszkańcom Duchowa i jakichś ewentualnych jasienickich zabudowań.

Porozumienie z roku 1305 wołał księcia przesunąć mnichów z Tatyni do nie istniejącej dziś wsi Luchtow, położonej poniżej Trzebieży. Część historyków sądzi, że dyslokacja rzeczywiście nastąpiła w roku 1309, a przybycie konwentu do Jasienicy przypada na rok 1328 lub 1331.

Istnieją jednak przesłanki sugerujące samowolne osadzenie się zakonników od razu w Jasienicy. W dokumencie z roku 1329 jest zapis określający oficjalnie jasienicką siedzibę klasztoru jako Mons sancte Marie in Jazenitz (Góra św. Marii w Jasienicy). Inny dokument, księcia Barnima III z roku 1331, zatwierdzający dobra klasztorne, mówi o

mnichach z Gobelenhagen (Tatynia), „obecnie w Marienberg”. Oznacza to zarazem, że w tym momencie klasztor był w jakiejś części zbudowany. Specjaliści sądzą, że najpierw powstało wschodnie z dwóch skrzydeł klasztoru i ono było pierwotną siedzibą konwentu.

Burzliwe dla jasienickich augustianów pierwsze ćwierćwiecze XIV wieku - przenosiny, niepewność, trudności bytowe, problemy w stosunkach z panującymi oraz wysiłek budowy klasztoru spowodowały poważne rozprężenie w zakonnej wspólnoty.

Kontakty z Neumünster zanikły, okoliczności nie sprzyjały dyscyplinie i przestrzeganiu reguły, a prawdziwym ciosem był pożar, który w 1333 zniszczył klasztorne zabudowania. Kościół był opuszczony, ówczesny proboszcz Ertmar, nie radząc sobie z problemami, w roku 1336 zrezygnował z pełnionej funkcji.

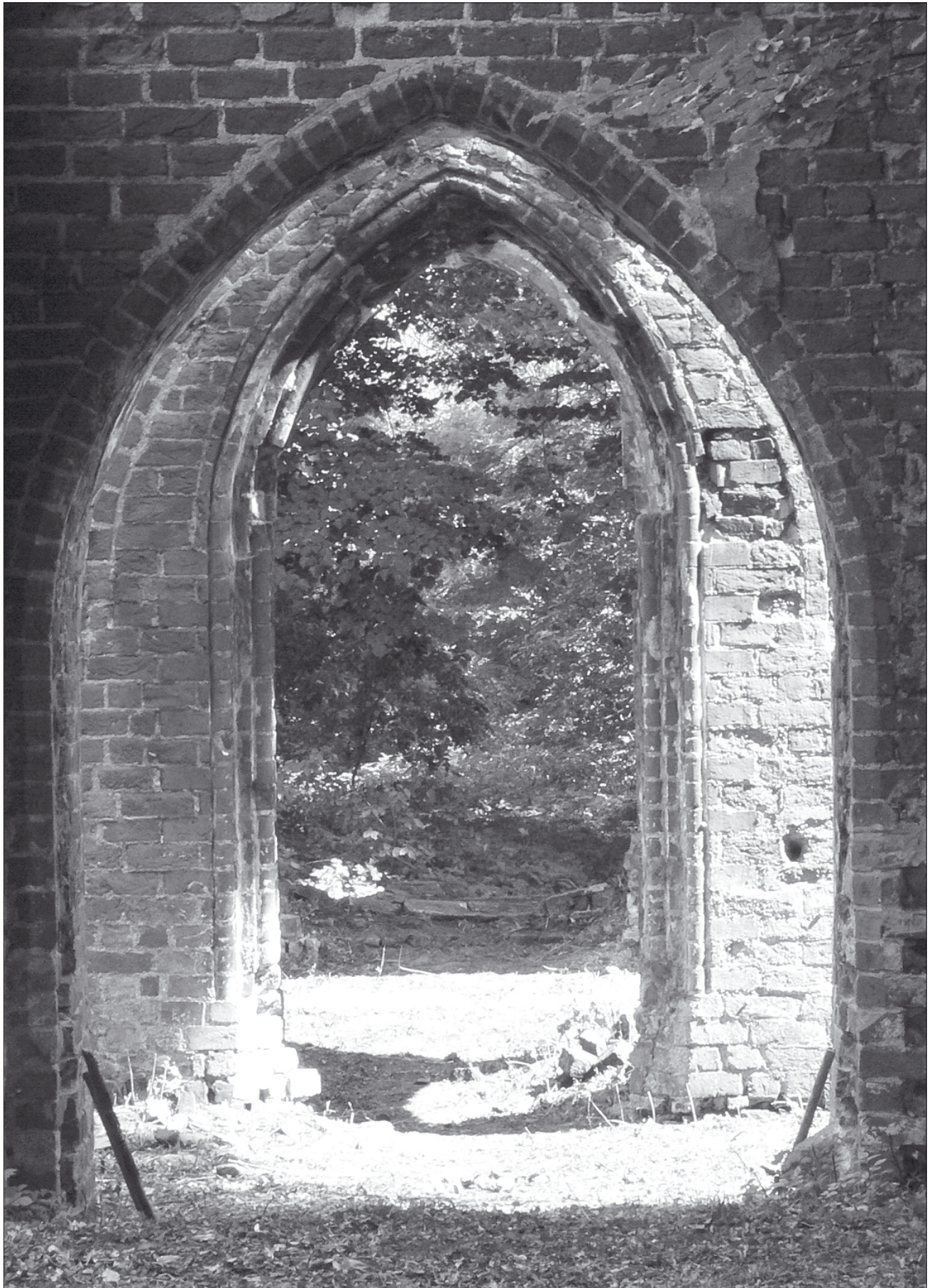

Na ratunek konwentowi pospieszyło duchowieństwo diecezjalne, w tym osobiście biskup kamieński Fryderyk von Eickstedt wraz z kapitułą i Henryk Świętoborzyc, proboszcz kolegiaty mariackiej w Szczecinie. W wyniku połączonych działań nastąpiła odnowa życia klasztornego. Proboszczem został pochodzący z Neumünster kanonik Eckhard, przeorem jego współbrat z tego samego klasztoru.

Decyzje były zbawienne. Proboszcz Eckhard okazał się być zdolnym managerem. Z jego listu do kamieńskiego biskupa Jana I z roku 1352 wiadomo, jaki był stan klasztoru i kościoła po pożarze i co zostało zrobione. Wiemy, że w chwili pożaru kompleks

klasztorny składał się z kościoła i jednego skrzydła klasztoru (obie budowle murowane) oraz ze szpitala, browaru i domu proboszcza. Istniała lokalna sieć wodociągowa, młyn, stajnie oraz zabudowania gospodarcze. Opis potwierdza tezę, że zakonnicy osiedlili się w Jasienicy znacznie wcześniej niż w roku 1328, gdyż na tak wielkie inwestycje potrzeba było dłuższego czasu.

Eckhard odbudował kościół i klasztor ze zniszczeń oszacowanych na ogromną kwotę 6800 marek, wystawił nowy szpital i zaczął gromadzić dobra niematerialne, potrzebne dla rozwoju duchowości konwentu. Jego zasługą jest m.in. zakup 25 wolumi-

nów, zaczątku wspaniałej biblioteki, która w dwa wieki później liczyła 350 tomów dzieł sławnych autorów. Imponująco przedstawiał się również inwentarz gospodarski. W połowie XIV wieku wynosił 19 koni, 23 krowy, 24 świnie i 200 owiec. W roku 1421 ilość owiec wzrosła do 1034.

Działalność Eckharda doceniali panujący - dobra ziemskie klasztoru powiększyły darowizny Barnima III w 1344 r. obejmujące Stare Warpno (Altwarpe) z Zatoką Warpińską i Puszcą Wkrzańską w rejonie jeziora Karpinińskiego.

Politykę energicznego Eckharda, który zapewnił jasienickim augustianom upragnioną stabilizację kontynuował proboszcz Friedrich, a na przełomie XIV i XV wieku - proboszcz Gottfried von Duderstadt (1393-1408). Za jego czasów zdarzyło się kolejne nieszczęście. Pod koniec XIV w. klasztor złupili rycerze-rabusie, którzy obrabowali zakonników z cenniejszych nieruchomości. Szkody wynagrodził mnichom książę Świętobór I w roku 1409, przyznając prawo połowu ryb w Zalewie Szczecińskim. Wkrótce jednak, w związku z jakąś niesubordynacją zakonników, przywilej ten odebrał, przywracając go ponownie krótko przed swoją śmiercią (1413).

W XV wieku sytuacja materialna konwentu była tak dobra, że - prawdopodobnie ok. połowy stulecia - przystąpiono do budowy południowego skrzydła klasztoru. Konstrukcyjnie nawiązywało ono do istniejącej już starszej partii wschodniej, było jednak w pełni podpiwniczone i przystosowane do założonej roli - ulokowano w nim refektarz, kuchnię i inne pomieszczenia gospodarcze.

Pod koniec XV wieku nad jasienickim konwentem znowu zebrały się chmury. Z nieznanych dziś powodów doszło do kolejnego konfliktu z dworem książęcym. W efekcie książę Bogusław X w roku 1486 usunął jasienickich zakonników i w ich miejsce sprowadził augustianów z Möllenbeck, podległych westfalskiej kongregacji Windesheimer. Zakonnicy przybyli dopiero po kilkunastu latach (prawdopodobnie w 1499), a proboszczem mianowano Arnolda von Deventer.

Pierwsze ćwierćwiecze XVI stulecia jest dla jasienickich augustianów czasem stabilnego spokoju. Nie trwał on jednak długo, gdyż już w latach dwudziestych XVI w. zaczęły się szerzyć religijne ruchy reformatorskie, zapoczątkowane wystąpieniem Marcina Lutra w roku 1517. Reformacja objęła państwo Gryfitów 13 grudnia 1534 r. kiedy to w trakcie obrad sejmiku w trzebiatowskiej kaplicy św. Ducha (Heiligegeistkapelle) książęta pomorscy Barnim IX i Filip I, mimo sprzeciwu Stanów (duchowieństwo i

szlachta) ogłosili swoją konwersję. Odtąd nauka Lutra stała się obowiązującym wyznaniem w całym kraju.

Skutki tej decyzji były natychmiastowe. W roku 1535 Jan Knipstro, przedstawiciel wołoskiej (Wolgast) superintendentury rozpoczął likwidację jasienickiego księgozbióru, zakonnicy zostali zwolnieni, a szczegółowo zinwentaryzowane dobra klasztorne przeszły w ręce książęce. Liczące ponad dwa wieki (1305-1535) dzieje jasienickich augustianów dobiegły końca.

Zabytki poaugustiańskie

Kościół

Obecna świątynia stanowi fragment dawnego kościoła augustianów. Pierwotny był dwakroć dłuższy, liczył osiem przęseł (obecnie są trzy) i na wysokości drugiego od strony wschodniej łączył się z zachowanym skrzydłem klasztoru. Najstarsza część świątyni powstała prawdopodobnie w I połowie XIV wieku, pozostała ma rodowód piętnastowieczny.

Kościół uległ zniszczeniom - w wyniku upływu czasu oraz w okresie wojny trzydziestoletniej. W roku 1735 rozebrano część wschodnią, zachowując trzy odremontowane przęsła zachodnie. Świątynia pozy-

skala wieżę o konstrukcji ryglowej, której współczesny kształt pochodzi z lat 70. XX w. Kolejny gruntowny remont przeprowadzono w roku 1858, dobudowano neogotyckie prezbiterium oraz dostawiono kruchtę, ponownie przebudowaną w XX wieku.

Z wyposażenia ruchomego najcenniejsze są dwa mosiężne lichtarze z końca XVI w. (1598) oraz osiemnastowieczny krucyfiks na belce tęczowej. Wart uwagi jest też obraz Otto Heydena z r. 1858.

Klasztor

Obecnie widoczne są pierwotne, gotyckie założenia budowli, zamaskowane w późniejszych czasach przez nowożytnie przebudowania zmierzające w kierunku rozwiązań pałacowych. W II połowie XVI w. namiestnik szwedzkiego króla - Steno Bielke – przeprowadził całościową modernizację zabudowań poklasztornych, polegającą m.in. na przemurowaniu gotyckiego piętra i zamaskowaniu – bez modernizacji - gotyckich form parteru.

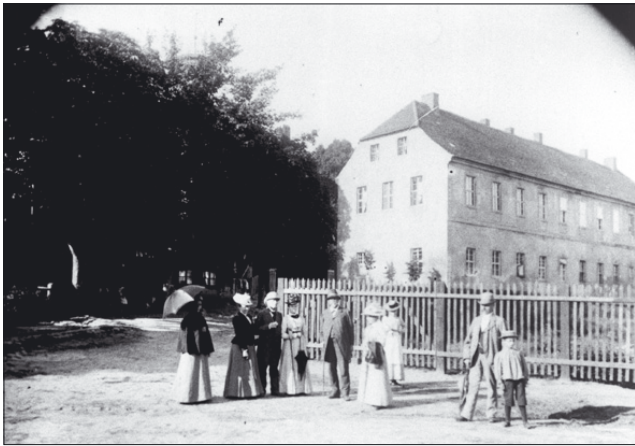
W sto lat później (1769-1775) za sprawą Elżbiety von Braunschweig, obiekt otrzymał wystrój późnoklasycystyczny. W czasach współczesnych (koniec lat 60. XX w.) rozebrano ponadparterowe partie zabudowy celem przekształcenia obiektu w tzw. trwałą ruinę. Ze względu na brak funduszy prac tych nie ukończono.

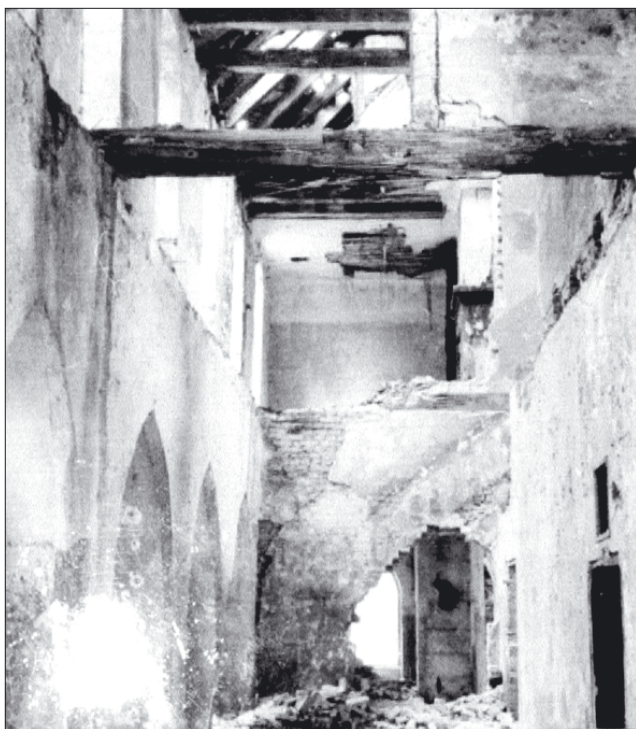
opracował: Jan Antoni Klys

* Z uwagi na brak miejsca pominięto przypisy i bardzo szeroko literaturę. Zostanie zestawiona w osobnym opracowaniu.

Na zdjęciach stan kościoła i klasztoru w roku 1999 (s. 4, 9) oraz w lipcu-sierpniu 2007 (pozostałe). Wszystkie zdjęcia autora opracowania. Na stronie 10 - kompleks klasztorno-kościelny przed II wojną światową. Na str. 11 - lata 60. XX w. - rozpoczęcie prac konserwatorskich (1962).

Str. 10 - stan do r. 1945. Str. 11 - stan przed "akcją konserwatorską" 1962-68...

